

Душан ФУНДИЋ*
Балканолошки институт САНУ
Београд

ПАШКО ВАСА И ИДЕОЛОГИЈА АЛБАНСКОГ НАЦИОНАЛИЗМА**

Апстракт: У раду је указано на најважније делове биографије Пашка Васа, једног од водећих идеолога албанског национализма. Најпре су анализирани најважнији меморандуми о албанском питању настали током Велике источне кризе (1875–1878) чији је Васа био аутор или један од потписника. Потом је извршена анализа његовог списа *Албанија и Албанци* (1879) написаног у времену преговора око нове османско-грчке границе. Посебно су истакнути делови којим је наглашавана разлика између Албанаца и њихових суседа као и идеје које ће постати важан део дискурса албанског национализма од краја 19. века. Такође, уз осврт на још неколико Васиних дела, указано је на значај његовог наслеђа током 20. века.

Кључне речи: Пашко Васа (1825–1892), *Албанија и Албанци*, идеологија албанског национализма.

Abstract: In this article, the most important parts of Pashko Vasa's biography are identified to explain his role as one of the leading ideologues of Albanian nationalism. Foremost, various memoranda on the Albanian Question written during the Great Eastern Crisis (1875–1878), with Vasa as the author or signer, are analysed. After that, the analysis of his book *Albania and Albanians* (1879) is given. Special attention is devoted to the parts in which the differences between the Albanians and their neighbours are underlined and to the ideas that would become an important part of the discourse of Albanian nationalism since the late 19th century. Also, by analysing several additional Vasa's works, the importance of his legacy is pointed out.

Keywords: Pashko Vasa, *Albania and the Albanians*, ideology of Albanian nationalism.

* dusan.fundic@bi.sanu.ac.rs

** Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200170 од 05.02.2021.

Биографска скица

Пашко Васа (Васа-ефенди, Васа-паша Шкодрани) рођен је у Скадру 17. септембра 1825. године. О породици Пашка Васа постоји ограничен број података. Позната су имена родитеља, Хила Васа и Дранде Розе Ђерђе и породично порекло из области римокатоличког племена Мирдита одакле су се доселили у Скадар.¹ Васа је у младости, иако самоук, савладао више страних језика што му је омогућило преводилачко запослење у британском конзулату у Скадру (1842–1847). Као млади службеник у британском дипломатском представништву путем познанстава са избеглим напуљским револуционарима усвојио је републиканска и антиклерикална уверења.²

Вођен поменутиим идејама Васа се 1848. нашао у Италији као добровољац на страни обновљене Венецијанске републике. У писму насталом 29. јуна 1848. нудио је услуге Венецији, истичући своје порекло и знање италијанског, француског, грчког, турског и енглеског језика.³ У октобру исте године учествовао је у борбама против Аустријанаца, али је његов боравак у Италији нагло окончан уласком хабзбуршких трупа у Венецију. После бекства у Анкону Васа је протеран као страни држављанин.⁴ Уследило је запослење, испоставиће се вишедеценијско, у османској државној служби. Најпре је радио као чиновник у Министарству спољних послова и амбасади у Лондону, да би од средине шездесетих година 19. века, као део управне власти, вршио различите дужности попут улоге саветника Џевдет-паше током његове мисије у Босни и Херцеговини (1863–1864).⁵

Упоредо с овим намештењима Васа је био део подухвата различитих кругова албанског друштва. Већ 1862, заједно са Зефом Јубанијем и опатом Мирдита Гаспером Краснићијем, покушавао је да заинтересује француске дипломатске представнике за политички положај Мирдита.⁶ До

¹ Johannes Faensen, *Die albanische Nationalbewegung*, Berlin 1980, 148; Uğur Bahadır Bayraktar, „Mythifying the Albanians: A Historiographical Discussion on Vasa Efendi's, Albania and the Albanians“, *Balkanologie* XIII–1/2 (2011) 2.

² Hasan Kaleshi, „Pashko, Vasa“, in: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Bd. 4, Hrsg. Mathias Bernath und Karl Nehring, München 1981, 387.

³ Pashko Vasa, *Vepra*, I. 3, *Shkrime historike dhe kritike, Memorandume dhe letërkëmbimi*, Prishtinë 1989, 363–364.

⁴ О свом искуству у Италији Васа је објавио књигу: *La mia prigionia, episodio storico dell'assedio di Venezia*, Constantinople 1850.

⁵ За детаљан преглед Васиних постављења видети документ из османског архива, Dritan Ergo, „Pashko Vassa“, *Studime Historike* 1–2 (2013) 275.

⁶ J. Faensen, *Die albanische Nationalbewegung*, 113–114.

средине седамдесетих година био је учесник неколицине покушаја да се од османских власти испослују дозволе за изучавање албанске културе, с циљем описмењавања сународника. У расправама око избора јединственог писма за албански језик Васа се залагао за латиничну абецеду.⁷

Непосредним деловањем у оквиру различитих покрета и иницијатива за успостављање албанске аутономије у оквиру османске државе, о чему ће бити речи у наредном одељку рада, Пашко Васа се бавио у периоду између 1877. и 1879. године. Због одлуке да одбије учешће у Портинијој делегацији која је требало да приволи Албанце на прихватање одлука Берлинског конгреса, упућен је да преузме административне дужности у Варни, делу Једренског вилајета (1879–1883).⁸ Пашко Васа је затим скоро читаву последњу деценију живота провео као мутесариф Либана (1883–1892).⁹

Упркос физичком удаљавању Васа је наставио да пише о „албанским темама“.¹⁰ Уз то је финансијски помагао некадашњег саборца Јани Врета који је живео у сиромаштву у Букурешту.¹¹ Васино постављење у Либану било је последица две важне околности. Сукоби између две локалне заједнице, Маронита и Друза, довели су до француске војне интервенције 1860. и административног преуређења области. Велике силе захтевале су постављање хришћанског гувернера, чиме је успостављено уређење које се одржало све до избијања Првог светског рата. Пашко Васа је, као хришћанин, одговарао потребама османских власти. Друга околност била је османска политика слања појединаца из земаља насељених Албанцима у удаљене крајеве Царства, било путем прогонства било постављења на административне положаје.¹² На тај начин, потенцијално опасни делатници били су онемогућени да даље утичу на албанске прилике. Пашко Васа је преминуо 29. јуна 1892. године. Последње месеце уз

⁷ Ibidem.

⁸ Н. Kaleshi, „Pashko, Vasa“, 388.

⁹ Петер Бартл, *Албанци: од средњег века до данас*, Београд 2001, 150. Мутесариф је после 1867. постало звање највишег административног званичника санџака, Gustav Bayerle, *Pashas, Begs and Effendis: a Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*, Istanbul 1997, 115.

¹⁰ У Лондону је објављена његова албанска граматика (1887), а у Паризу роман са темом албанског свакодневног живота (1890), П. Бартл, *Албанци*, 150.

¹¹ J. Faensen, *Die albanische Nationalbewegung*, 151.

¹² George Gawrych, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874–1913*, New York 2006, 85–86.

његову постељу провео је тадашњи бејрутски валија Исмаил Кемал Вљора, будући први председник владе независне Албаније.¹³

Меморандуми и прогласи: Пашко Васа и албанско питање (1877–1879)

Рад Пашка Васа на „албанском питању“ посебно је био изражен од последњих месеци руско-османског рата (1877–1878). Крајем 1877. као део „цариградског круга“ Албанаца различитих вероисповести нашао се међу браћом Абдулом, Самијем и Наимом Фрашеријем, Јани Вретом, Костандином Кристофоријем, Имером Призренијем, Мехмедом Али Врионијем и другима. Њихово организовање било је непосредна последица неповољног развоја османског сукоба са Русијом. Руска и румунска војска су уз подршку бугарских добровољаца 10. децембра 1877, после дуге опсаде, заузеле Плевну, важно утврђење на путу ка Једрену и Цариграду, чиме је будућност османскихседа у Европи постала неизвесна.¹⁴ Већ 18. децембра поменута група Албанаца предводила је оснивање „Комитета за одбрану права албанске националности“ – *Komiteti Qendror për Mbrojtjen e të Drejtave të Kombësisë Shqiptare* (даље: Комитет). За председника је изабран Абдул Фрашери, а Пашко Васа је постао један од утицајних чланова.¹⁵

Првенствени циљ Комитета било је спречавање пада „албанских земаља“ у руке суседних балканских држава или Русије. Страх од промене граница и спољни притисак приморао је албанске политичке елите да траже одговоре на непосредне опасности.¹⁶ Стога је потписивање руско-османског мира у Сан Стефану 3. марта 1878. изазвало ширење страха међу Албанцима. Посебно незадовољство представљале су

¹³ Jens Hanssen, *Fin de Siècle Beirut. The Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford 2005, 67.

¹⁴ Опширније: Васиљ Поповић, *Источно питање: историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 2007, 191–192.

¹⁵ Nathalie Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais: la naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Paris 2007, 248–249; S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, Princeton 1967, 35–36.

¹⁶ Pirro Misha, „Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia“, in: *Albanian Identities: Myth and History*, eds. Stephanie Schwandner-Sievers and Bernd Jürgen Fisher, London 2002, 39. О важности спољне угрожености за политизацију етничких својстава заједнице в. Tomas Hilen Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, 121; Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity*, London 2008, 111.

одредбе мировног уговора о настанку простране бугарске државе која би обухватала значајан део централног Балканског полуострва.¹⁷ Према мишљењу албанских националиста тиме су биле угрожене и „њихове“ земље.¹⁸

Васа је био аутор меморандума о стању у Албанији, писаног из протеста према западним границама нове Бугарске.¹⁹ Спис је био намењен британском амбасадору у Цариграду Остину Хенрију Лејарду коме је и уручен 18. марта 1878. У тексту меморандума Васа се посебно обрушио на одредбе споразума који је бугарске западне границе постављао до линије Дебар–Охрид–Корча, обухватајући наведене градове. У покушају да заинтересује британску владу Васа је указао на то да би мир настао диктатом руског цара нарушио не само јединство албанских земаља већ и саму равнотежу снага у Европи. Заговарао је, такође, албанско-грчки савез уперен против Словена, пишући о њиховом дуготрајном супарништву са Албанцима.²⁰ Меморандум је био део успостављања границе према „другима“, односно словенским или грчким суседима. Од краја седамдесетих година 19. века такви ставови постали су саставни део дискурса албанских „патриотских агитатора“.²¹

После Санстефанског мира велике силе, првенствено Велика Британија и Аустроугарска, почеле су међусобне преговоре како би се Бугарска,

¹⁷ Текст Санстефанског уговора у: *Balkanski ugovorni odnosi (1876–1996)*, t. 1, (1876–1918), приг. Momir Stojković, Београд 1998, док. 20; *Србија 1878. Документи*, прир. Михаило Војводић, Драгољуб Живојиновић, Андреј Митровић и Радован Самарцић, Београд 1978, док. 71, в. и В. Поповић, *Источно питање*, 193; Владимир Стојанчевић, „Србија, Аустро-Угарска и Русија од Санстефанског мира до Берлинског конгреса“, у: исти, *Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876–1878*, Београд 1998, 318–319; Mihailo D. Stojanović, *The Great Powers and the Balkans 1876–1878*, Cambridge 1939, 232–233. О неповољном одјеку Санстефанског уговора и расположењу за његову ревизију: Данијел Б. Радовић, *Јован Ристић: биографија државника* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2020), 201–204.

¹⁸ У раду се национализам поима као политичка идеологија која заступа тежње за стицањем и одржавањем аутономне или независне државе у име популације која се посматра као јединствена, културна и политичка заједница – нација – у оквиру јасно одређених граница. Присталице тих идеја називам националистима. Дефиниција је са одређеним изменама заснована на ставовима изнетим у: John Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester 1993².

¹⁹ P. Vasa, *Vepra*, I. 3, 343–347.

²⁰ N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 252–253.

²¹ Ilir Kalemaj, *Contested Borders: Territorialization, National Identity and Imagined Geographies in Albania*, Bern 2014, 107.

посматрана као руски сателит, свела на „одговарајућу“ меру. Представници великих сила сретше се на Берлинском конгресу и поново повлачити балканске границе (13. јун – 13. јул 1878).²² У времену током и после Конгреса Комитет је деловао у смеру интернационализације албанског питања. Једноставније речено, требало је заинтересовати неку од великих сила за њихове интересе.

У складу с тим је 20. јуна 1878. послат меморандум представницима великих сила у коме је истакнуто да између реке Бојане и града Јањине живи јединствен и хомоген, албански народ. У областима између Јањине и Амбракијског залива, наведено је, „грчка пропаганда“ оспорава Албанцима постојање иако су у тим земљама преовладавајући народ „ако не по снази онда по способности отпора“. Аутори су истакли да не желе да буду „ништа друго до Албанци“.²³ Меморандум који су потписали чланови Комитета највероватније је био дело самог Пашка Васа док је Сами Фрашери у организацији дисеминације имао важну улогу.²⁴

Осим узгредног помињања Мирдита, албански захтеви на Берлинском конгресу нису узети у обзир. Пред изгледним променама османских граница, у Призрену су се 10. јуна 1878. организовали локални угледници, првенствено припадници политичке елите албанских муслимана. Њихова намера била је да спрече уступање османских територија суседним земљама, пре свега Црној Гори.²⁵ Без обзира на то што је превладавајући дискурс више албанских меморандума, попут оних британском председнику владе Бенџамину Дизраелију, био заснован на идеји заштите

²² Опширније: Милош Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 316–320.

²³ *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878–1912*, per. Stefanaq Polo dhe Selami Pulaha, Tiranë 1978, док. 20; П. Бартл, *Албанци*, 95; Bernard Stulli, „Albansko pitanje (1875–1882)“, *Rad JAZU* 318 (1959) 324–327.

²⁴ Gazmend Shpuza, „Pashko Vasa dhe Lidhja Shqiptare e Prizrenit“, *Studime Historike* 1–2 (2008) 175.

²⁵ Меморандум против црногорских претензија објавио је и Комитет: *Akte të Rilindjes Kombëtare*, док. 8. О Албанској лиги: Bernard Stulli, „Albansko pitanje“, 330–331; Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1912*, Београд 1995, 95–96; О разноликим захтевима Лиге: Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009, 20–23. Такође и: Богумил Храбак, *Арбанашке студије*, књ. II, Београд 2005, 221–241; Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006, 101–104. За шири оквир догађаја: Dušan T. Bataković, „The Great Powers, Serbia and the Albanian Question“, *Balkanica* 22 (1991) 111–125.

од Русије и Словена ни Велика Британија није показала вољу да се посвети албанском питању на Берлинском конгресу.²⁶

Како је спољни притисак на Османско царство растао, Порта је августа 1878. послала некадашњег изасланика на Берлинском конгресу Мехмеда Али-пашу да приволи Албанце да се повинују обавезама које је држава преузела. Паша је стигао у Призрен 25. августа али је већ 6. септембра убијен. Пашко Васа је требало да прати Портиног изасланика као саветник али је то одбио, показујући тиме своје незадовољство одлукама власти. Иако је борба Албанске лиге за границе одговарала Османском царству, убиство изасланика Порте најавило је њихов будући сукоб.²⁷ Тадашњи Васини ставови јасно су сажети речима упућеним отправнику италијанске амбасаде у Цариграду Галвањију септембра 1878: „Повређена у својим правима од стране Берлинског конгреса, Албанија је одлучила да оружјем у руци брани интегритет своје територије са било које стране да долази напад, од Црне Горе, Србије, Грчке или Аустрије.“²⁸

У пролеће 1879. најпре у Цариграду а потом и у Паризу, Берлину и Лондону објављен је спис Пашка Васе чија анализа је средишња тема овог рада. Француски наслов гласи *La vérité sur l'Albanie et les albanais: étude historique et critique* а немачки, односно енглески: *Albanien und die Albanesen: Eine historisch – kritische Studie; The truth on Albania and the Albanians: historical and critical issues.*²⁹

Преписка између османског министра спољних послова Александра Каратеодори-паше и османског амбасадора у Паризу Шефкет-паше показује начине ширења Васиног дела. Шефкет-паша је у писму министру 27. априла 1879. истакао да је сам организовао објављивање књиге јер ју је сматрао корисном за османске интересе, пошто се у њој прави јасна разлика између Грка и Албанаца.³⁰ Наведено становиште ишло је у прилог

²⁶ М. Ковић, *Дизраели*, 348.

²⁷ S. Skendi, *The Albanian National Awakening*, 57. О развоју односа између Албанске лиге и Порте, од сарадње до оружаног сукоба: Михаило Војводић, *Србија и балканско питање (1875–1914)*, Нови Сад 2000, 23–31; Славенко Терзић, *Стара Србија: драма једне цивилизације*, Београд 2013, 116–120.

²⁸ Цит. према: Богумил Храбак, *Арбанашке студије*, књ. II, Београд 2005, 133. Васа је септембра 1878. тражио подршку Италије, а после одбијања следећег месеца обратио се и аустроугарској амбасади, *Akte të Rilindjes Kombëtare*, док. 32.

²⁹ У раду је коришћено немачко издање: Wassa Effendi, *Albanien und die Albanesen: Eine historisch – kritische Studie*, Berlin 1879.

³⁰ То је заиста била основна одлика списка: G. Gawrych, *The Crescent and the Eagle*, 58; Словени се у књизи готово и не помињу: U. B. Bayraktar, „Mythifying the Albanians“, 4.

османским властима због тога што су тих месеци вођени преговори о новим границама са Краљевином Грчком. Стога ће Васина књига у наведеним европским престоницама бити објављена у тиражу од по 2.000 примерака. Каратеодори-паша је одобрио амбасадоров план и убрзо наложио представницима у Берлину да подрже објављивање књиге на немачком језику како би се извршио утицај на тамошње јавно мњење.³¹

По објављивању немачког издања, крајем маја 1879, амбасадор у Берлину Садулах-бег послао је три примерка књиге Каратеодори-паши а остатак тиража дељен је у дипломатским и политичким круговима. Издавач је преузео додатну обавезу да примерке пошаље у остатак Немачке, Аустроугарску и Русију.³² Књига није била намењена само страном јавности већ је ширена у европским поседима Османског царства. Разлог томе били су Васини ставови о грчко-албанским разликама што је садржај књиге чинило прихватљивим и пожељним у складу са интересима Порте.³³

Оснивање „Друштва за штампање албанских списа“ (Shoqëri e të Shtypuri Shkronja Shqip) 12. октобра 1879. иницијативом цариградског Комитета било је још један корак ка покушају организације вишестраног рада: од организовања добровољаца који су бранили границе, преко покушаја да се утиче на Албанску лигу до културне политике. Руски конзул у Призрену, Иван Степанович Јастребов, писао је почетком октобра о разговору са Пашком Васом, некадашњим саветником косовског валије, рођеним Скадранином образованим у Италији, који „никад није престао да сања о независној Албанији“.³⁴ Као што је већ наглашено, Васа ће убрзо бити удаљен из земаља насељених Албанцима.

Намере Пашка Васе и Албанаца склоних аутономији нису се оствариле. Док се Албанска лига упорно противила предаји Плава и Гусиња Црној Гори, упркос одлукама Берлинског конгреса, имала је подршку османских власти.³⁵ Између новембра 1879. и јануара 1880. вођене су огорчене борбе између црногорске војске и Лиге.³⁶ Када су Албанци предвођени

³¹ Kristaq Prifti, „Botimi dhe përhapja në Evropë e veprës së Pashko Vasës “E vërteta për Shqipërinë dhe Shqiparët”, *Studime historike* 1–2 (2002) 56.

³² Ibidem, 57.

³³ N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 260–261. Сложени османско-грчки преговори биће окончани Цариградском конвенцијом (1881), Matthew Smith Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations*, New York 1966, 221–222.

³⁴ G. Shpuza, „Pashko Vasa dhe Lidhja Shqiptare“, 175.

³⁵ Peter Bartl, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878–1912)*, Wiesbaden 1968, 121.

³⁶ S. Skendi, *The Albanian National Awakening*, 61.

Али-пашом Шабанагајем (Гусињским) успели да се одупру Црној Гори, одлука Берлинског конгреса је преиначена и суседној држави је уступљен Улцињ уместо предвиђених места.³⁷ То је уједно била и прекретница у османско-албанским односима. Порти албански покрет једноставно више није био потребан, пошто је питање граница било решено а све снажније заговарање аутономије било је опасно по централну власт.³⁸

Најава османског војног похода може се видети у обраћању султана Абдулхамида II „становништву Албаније“ о јединственом албанском вилајету као творевини супротној шеријату и државним законима. За трвења између Албанаца и Порте оптужио је „пет до десет интриганата“ који уз подршку „странаца“ шире немире на територији Царства.³⁹ Војним походом Дервиш-паше са 20.000 војника између јануара и априла 1881. Османско царство је поразило Албанску лигу.⁴⁰

Васа као идеолог: Албанија и Албанци (1879)

Већ је примећено да је Васина књига једна од првих у којима се албански национализам служи „историјом као политичким оружјем“.⁴¹ Овде ће његово дело бити анализирано у оквиру основних идеолошких поставки албанског национализма. Једна од најважнијих теза у књизи гласи да су Албанци пореклом Пелазги. Пелазге аутор посматра као најбројније међу свим народима досељеним из Азије у Европу. Њих су, међутим, потиснули преци данашњих Грка, пре свега у област Мати с престоницом у граду Пели.⁴² „Пелашка теорија“ о пореклу Албанца није настала с Васиним делом. О њој је још средином 19. века писао један од првих албанолага, Јохан Георг фон Хан, а у дискурсу албанског национализма појављује се око 1860, па је тако у Атини објављиван албански лист „Пелазг“.⁴³

³⁷ О борби Лиге против промена граница опширније, Јован Хаџи-Васиљевић, *Арбанаска лига – арнаутска конгра и српски народ у Турској (1878–1882)*, Београд 1909, 50–60.

³⁸ Исто, 110.

³⁹ *La Ligue albanaise de Prizren, 1878–1881: Documentation Ottomane sur la Ligue de Prizren*, prep. par Stefanaq Pulaha dhe Kristaq Prifti, Tirana 1988, док. 76.

⁴⁰ P. Bartl, *Die albanischen Muslime*, 128; Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције*, 96; М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 28–30.

⁴¹ U. B. Bayraktar, „Mythifying the Albanians“, 5.

⁴² Wassa, *Albanien und die Albanesen*, 4–6.

⁴³ Christine B. Körner, *Entwicklung und Konzeption der Presse in Albanien und der albanischen Exilpresse*, München 1982, 21.

Васа истиче да Албанија обухвата све области од Скадра на северу, обухватајући Пећ, Приштину, Качаник, Скопље, Прилеп, Монастир (Битољ), Флорину, Гребену, Јањину и Превезу са заливом. Тако је аутор видео „... земљу која припада албанској раси која нема ништа заједничко с Грцима“.⁴⁴ Албанци су уједно названи првом и најстаријом европском нацијом.⁴⁵

За разлику од меморандума које је претходних година Васа састављао сам или у сарадњи са својим саборцима, чији садржај је подвлачио разлике између Албанаца и Словена, сада је оштрица била уперена према грчким суседима. Опасност санстефанске Бугарске била је прошлост и позивање на руско-словенску опасност није имало превише смисла. Грчки захтеви за променом граница, пре свега у Епиру били су тренутни повод за делатност албанских националиста. Албанске границе, како их је навео Пашко Васа, требало је да се нађу дубоко у областима које су грчке елите сматрале својима. Идеје о савезу са Грцима против Словена из марта 1878. биле су напуштене.

Због тога објављивање Васине књиге у пролеће 1879. треба посматрати као део напора да се скрене пажња европских сила на албанско противљење могућем грчком заузимању Епира. У писмима које су властима у Паризу, Берлину и Бечу, између 3. и 29. маја предали „изасланици албанског народа“ Абдул Фрашери и Мехмед Али Вриони посебно је истакнуто одбацивање грчких претензија, уз закључак да је хеленска краљевина радила против Албанаца још од 1830. Аутори су своје тврдње, између осталог, заснивали позивањем на древно порекло Албанаца који су Балканско полуострво, према њиховим речима, насељавали пре Грка.⁴⁶ Фрашери и Вриони тако су износили тврдње истоветне Васиним наводима у књизи.

Пошто је Васина књига имала подршку османских власти приказ тврдоглавог отпора османској власти у 15. веку и „време Скендербеговог савеза који се борио у 22 битке против Османлија“ је кратак и усмерен ка уједињавању албанских великаша док су се Грци држали по страни и нису их подржали.⁴⁷ Усредсређивање на грчку уздржаност уместо на отпор Османском царству било је последица намере да се задржи благонаклон став Порте. Због тога је приметно да се у спису више пута помиње Александар Велики од Скендербега.⁴⁸

⁴⁴ Wassa, *Albanien und die Albanesen*, 11.

⁴⁵ *Ibidem*, 19.

⁴⁶ *Akte të Rilindjes Kombëtare*, док. 43; G. Gawrych, *The Crescent and the Eagle*, 56.

⁴⁷ Wassa, *Albanien und die Albanesen*, 27–28.

⁴⁸ U. B. Bayraktar, „Mythifying the Albanians“, 14.

Приказ Албанаца као првенствено ратничког народа и после османског освајања искоришћен је како би се оправдао закључак о истоветности муслимана и хришћана. Војске из Албаније које су се бориле за османске султане увек су, према Васиной повести, биле мешовите, што је за последицу имало избегавање настанка било каквих разлика. То Албанце чини особеним у односу на суседе.⁴⁹

Неповољна промена настала је после пораза Али-паше Тепеленија (1822) и Мустафе-паше Бушатлије (1831) и почетка Танзимата (1839), времена реформи Османског царства. До тада су Албанцима владале локалне вође, који су поред личних интереса, „знали да уједине муслиманске и хришћанске елементе“. У исто време, најхрабрији хероји Грчког рата за независност, према Васиним тезама, били су албански православци.⁵⁰

Васини ставови требало је да послуже успостављању јасне границе између Албанаца и Грка. Због тога је истицано да су се Албанци доселили у Европу пре Грка, што је уобичајена ставка у националистичким наративима који се надмећу око спорних територија „правом првобитног досељавања“. Успостављање непрекинуте, пре свега херојске традиције отпора странцима истицано је као показатељ припадности одређених области нацији. Тако је Васа истакао да то што неки становници „на границама с Грцима говоре грчки језик“ није оправдање претензијама њихове земље јер је он „доказао“ да Епир и Македонија никада географски, етнолошки ни историјски нису били део Грчке. У добром делу Епира, такође, без обзира на то да ли су становници хришћани или муслимани говори се искључиво албански језик. Присуство грчког језика било је тек последица недостатка албанских школа што су користили грчки свештеници да шире своју културу. Без обзира на такве појаве, нација је „једна и недељива за све Албанце било да верују у Исуса или Мухамеда“.⁵¹ У Албанији се, записао је Васа, не могу десити сукоби између муслимана и хришћана као у Бугарској, јер се нису удаљили једни од других. Од успостављања османске власти имали су иста права и обавезе, никада се нису мрзели, а ни различите религије им нису биле основ за непријатељство.⁵²

Васина намера да прикаже албанско јединство без обзира на верску припадност указује на то да је за националисте 19. века питање религија

⁴⁹ *Wassa, Albanien und die Albanesen*, 29.

⁵⁰ *Ibidem*, 31.

⁵¹ *Ibidem*, 37–39.

⁵² *Ibidem*, 58–59.

представљало значајну препреку. Због тога у бројним делима посвећеним односу албанског национализма и различитих вера провејава дух проглашеног заједништва и толеранције. Стога је такве ставове неопходно посматрати као жељени циљ а не постојећи однос. Стварност са којом су се суочавали била је значајно сложенија а укључивала је међусобно супарништво и сукобе.⁵³

Османска власт до тридесетих година 19. века била је, према Васином опису, обележена владавином „националних вођа“. Сваки град имао је свог наследног пашу или бега, а Порта је поштовала њихов утицај. Поменуто Тепеленија и Бушатлију описивао је као феудалне господаре које су друге паше и поглавари брдских племена прихватале као сизерене. Васа тврди да је било каква мржња између северњака и јужњака лаж јер су у борби са Царством стајали раме уз раме.⁵⁴ Све до времена Танзимата Албанци су поштовали султана, којег и даље воле. Сада су изложени незаконоу, сталним сменама влада, наметању спољних реформских експеримената, унутрашњим променама без плана, због чега се у Албанији појавио страх за будућност земље.⁵⁵

Васа се потом осврће на околност да албански муслимани последњих година све теже подносе војну службу која их десеткује и оставља бројне породице без хранитеља. Без обзира на тешкоће, интереси Албанаца, ипак, нису одвојени од интереса османске Порте. После пет векова чувања језика, обичаја и карактера чистим, показало се да је „унија“ с Османлијама најважнија за њихов спас и да није претња за албанску „расу и националност“.⁵⁶

Истовремено ни власт нема шта да изгуби договором с Албанцима. Васа је сматрао да је подељеност Албаније у више вилајета неприхватљива. Такво стање одржава се досадашњом владајућом праксом заснованом на изреци „завади па владај“. Албанске земље тако су подељене у оквирима Скадарског, Јањинског и Монастирског и деловима Косовског вилајета којима је власт припојила и градове који нису албански, попут Ниша, Солуна и Новог Пазара. Потребно је основати јединствени албански вилајет чиме би се остварила права Албанаца и додатно ојачала оданост султану.⁵⁷

⁵³ Artan Puto, „Feja e shqiptarit është “shqiptaria”: mit apo konstruktim historik“, *Përpekja* 15–16 (1999) 38.

⁵⁴ Wassa, *Albanien und die Albanesen*, 52–53.

⁵⁵ Ibidem, 53–54.

⁵⁶ Ibidem, 56–57.

⁵⁷ Ibidem, 60–62.

Политички захтеви које је Васа изнео су у значајној мери одговарали програму Комитета из септембра 1878. изнети у листу *Tercüman-ı Şark*.⁵⁸

У закључку свог списка Васа истиче да му је циљ био да рашири знање о Албанцима и о томе одакле долазе. Грчкој треба одати признање као „мајци цивилизације чијем се неупоредивом генију треба клањати“ али тим дивљењем не треба гушити љубав према Албанији као славној домовини. Потребно је очувати албанске обичаје, легенде и језик.⁵⁹

Васина књига поседује једну од основних поставки писања националних историја током 19. века која је подразумевала стварање мита о „славној историји“. Према уобичајеном обрасцу нација је приказана као древна, непрекинутог постојања, уједињена и јединствена кроз историју.⁶⁰ Албанска славна историја у делу Пашка Васа описана је као прошлост древног народа – једног од најстаријих у Европи – који се истрајно одупирао странцима, чувајући свој идентитет неизмењеним. Без обзира на разлике, у првом реду верске, између њених припадника никада није дошло до мржње. Захваљујући тим „чињеницама“ Албанци су „јединствени“. На основу показаног могуће је поимати дело Пашка Васа не само као политички памфлет већ и као зачетак стварања националног историографског наратива међу Албанцима.

Наслеђе

Васино дело је било најпотпунији захтев за албанску аутономију у времену Албанске лиге (1878–1881).⁶¹ Истовремено, књигу је неопходно посматрати у оквиру борбе за одређивање граница *албанства* (схваћеног као идеје о постојању албанске нације) супротстављањем ширењу грчког националног идентитета међу православцима који су говорили албански језик. Објављена је у времену изградње албанске нације која се упоредо и на различитим основама развијала унутар више верских заједница.⁶²

⁵⁸ *Akte të Rilindjes Kombëtare*, док. 29.

⁵⁹ *Wassa, Albanien und die Albanesen*, 66–68.

⁶⁰ Опширније: Monika Baár, *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford 2010, 64–69.

⁶¹ *Gazmend Shpuza*, „Aktet themeluese të lidhjes shqiptare të Prizrenit (15–17 qershor 1878)“, *Gjurmime albanologjike. Seria e shkencave historike* 36 (2006) 213–232.

⁶² Опширније: Natali Klejer i Zgavije Bugarel, *Muslimani jugoistočne Evrope. Od imperija do balkanskih država*, Novi Sad 2020, 63–64, 89–91.

Иако се тврдња да је Пашко Васа био најважнија личност Албанске лиге чини претераном, његова улога је одиста била значајна.⁶³ Већ непуне две деценије после Васине смрти у листу *Илустровани Албанац* Дервиша Химе, једног од водећих албанских публициста на прелазу векова, објављени су портрети неколико Албанаца, сматраних највећим у новијој историји. Међу њима је своје место нашао и Пашко Васа.⁶⁴ Испоставиће се да је Васа заиста постајао део „пантеона“ модерних хероја нације, уткан у идеологију национализма који је и сам обликовао.

Уопштено гледано, после 1878. дискурс албанства ширио се међу све бројнијим присталицама преко низа књига, чланака и песама, у којима се говорило о уједињеној нацији древног порекла.⁶⁵ Дискурс који је обликован био је двосмислен у складу са сложеном природом албанског друштва. Спољном свету је приказивао Албанце као особене, уједињене и аутохтоне са легитимним политичким захтевима, док је у унутрашњем дискурсу постојала забринутост због верске подељености, свакако најснажније препреке албанским градитељима нације.⁶⁶

Вероватно најпознатији део Васиног наслеђа је његова песма *О тој Shqypni* (*О моја Албанијо*) која је током 1879/80. постала „нека врста албанске националне химне из времена рилиндје“.⁶⁷ Није познато када и где је песма први пут објављена и стога се као најстарије издање сматра њено штампање у делу чешког лингвисте Јана Урбана Јарника (1881).⁶⁸ Њени најважнији стихови су следећи:

*Једни кажу „клањам ислам“, други кажу „хришћанин“,
Један је Турчин, други је Латин,
Неки су Словени, други, пак, Грци,
Али сви сте браћа, мили Несрећници!
Свештеници и хоџе су вас завели,
Како би вас поделили, осиромашили!*⁶⁹

⁶³ G. Shpuza, „Pashko Vasa dhe Lidhja Shqiptare“, 184.

⁶⁴ G. Gawrych, *The Crescent and the Eagle*, 184.

⁶⁵ N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais*, 322–323.

⁶⁶ Cecilie Endersen, *Is the Albanian's Religion really Albanianism? Religion and Nation According to Muslim and Christian Leaders in Albania*, Wiesbaden 2012, 51.

⁶⁷ П. Бартл, *Албанци*, 151. Рилиндја је албански израз који означава доба националног препорода.

⁶⁸ Jan Urban Jarnik, *Zur albanischen Sprachkunde*, Leipzig 1881, 3–6. За новије издање: P. Vasa, *Vepra*, I. 1, Prishtinë 1989, 73–77.

⁶⁹ За превод на српски језик: П. Бартл, *Албанци*, 151.

Васа у песми јасно изражава своје незадовољство албанском поделењошћу речима: *fe e Shqyptarit asht Shqyptaria – Албанство је албанска вера!*⁷⁰ Наведени стих користили су албански националисти како би приказали, наводно особену, природу Албанаца и њихову изузетност као верски толерантне заједнице. Песма наравно није одражавала стварност, већ је позивала на њену промену услед постојећих разлика.⁷¹

Тумачење стиха временом се мењало па су током друге половине 20. века комунистичке власти њиме покушавале да свом покрету обезбеде масовну подршку.⁷² Вероватно најдалекосежнија примена Васине крилатице о албанству као вери Албанаца одиграла се 1961. године. Комунистички вођа Албаније Енвер Хоџа, дословним тумачењем наведеног начела, забранио је исповедање религија, чиме је отворено поглавље историје државног атеизма.⁷³ Не треба, међутим, губити из вида да *О моја Албанијо* није остала само део комунистичког раздобља. Делови песме који се односе на албанство као религију и даље су део основних и средњошколских школских програма. Као незванична химна „албанског препорода“ песма Пашка Васе учена је напамет у ширим слојевима албанског друштва и зато представља један је од најважнијих текстова за замишљање националних граница између Бара и Превезе.⁷⁴

⁷⁰ P. Vasa, *Vepra*, I. 1, 77.

⁷¹ Опширније: Jonilda Rrapaj and Klevis Kolasi, „The Curious Case of Albanian Nationalism: the Crooked Line from a Scattered Array of Clans to a Nation–State“, *The Turkish Yearbook of International Relations* 43 (2013) 185–228.

⁷² A. Puto, „Feja e shqiptarit“, 38.

⁷³ C. Endersen, *Is the Albanian's Religion really Albanianism?*, 69; A. Puto, *Feja e shqiptarit*, 37.

⁷⁴ I. Kalemaj, *Contested Borders*, 106.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878–1912, per. S. Polo dhe S. Pulaha, Tiranë 1978.
Balkanski ugovorni odnosi (1876–1996), t. 1, (1876–1918), prir. Momir Stojković, Beograd 1998.

Ergo, D., „Pashko Vassa“, *Studime Historike* 1–2 (2013) 275.

La Ligue albanaise de Prizren, 1878-1881: Documentation Ottomane sur la Ligue de Prizren, prep. par, S. Pulaha, K. Prifti, Tirana 1988.

Vasa, P., *Vepra*, I. 1, Prishtinë 1989.

Vasa P., *Vepra*, I. 3, *Shkrime historike dhe kritike, Memorandume dhe letërkëmbimi*, Prishtinë 1989.

Wassa Effendi, *Albanien und die Albanesen: Eine historisch – kritische Studie*, Berlin 1879.

Србија 1878. Документи, прир. М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић и Р. Самарџић, Београд 1978. [*Srbija 1878. Dokumenti*, prir. M. Vojvodić, D. Živojinović, A. Mitrović i R. Samardžić, Beograd 1878]

Литература – Secondary Works

Anderson M. S., *The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations*, New York 1966.

Bataković, D. T., „The Great Powers, Serbia and the Albanian Question“, *Balkanica* 22 (1991) 111–125.

Bayerle G., *Pashas, Begs and Effendis: a Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*, Istanbul 1997.

Bayraktar U. B., „Mythifying the Albanians: A Historiographical Discussion on Vasa Efen-di's „Albania and the Albanians““, *Balkanologie* XIII, Nr. 1–2 (2011) 1–27.

Breuille J., *Nationalism and the State*, Manchester 1993².

Clayer N., *Aux origines du nationalisme albanais: la naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Paris 2007.

Endersen C., *Is the Albanian's Religion really Albanianism? Religion and Nation According to Muslim and Christian Leaders in Albania*, Wiesbaden 2012.

Eriksen T. H., *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004.

Faensen J., *Die albanische Nationalbewegung*, Berlin 1980.

Gawrych G., *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874–1913*, New York 2006.

Hanssen J., *Fin de Siècle Beirut. The Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford 2005.

Jenkins R., *Rethinking Ethnicity*, London 2008.

Kalemaj I., *Contested Borders: Territorialization, National Identity and Imagined Geographies in Albania*, Bern 2014.

Kaleshi H., „Pashko, Vasa“, in: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Bd. 4, Hrsg. M. Bernath und K. Nehring, München 1981, 387–389.

Klejer N. i Bugarel G., *Muslimani jugoistočne Evrope. Od imperija do balkanskih država*, Novi Sad 2020.

Körner C. B., *Entwicklung und Konzeption der Presse in Albanien und der albanischen Exilpresse*, München 1982.

Misha P., „Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia“, in: *Albanian Identities: Myth and History*, eds. S. Schwandner-Sievers and B. J. Fisher, London 2002, 33–48.

Prifti K., „Botimi dhe përhapja në Evropë e veprës së Pashko Vasës ‚E vërteta për Shqipërinë dhe Shqiparët‘“, *Studime historike* 1–2 (2002) 51–59.

Puto A., „Feja e shqiptarit është ‘shqiptaria’: mit apo konstruktiv historik“, *Përpekja* 15–16 (1999) 32–38.

Shpuza G., „Aktet themeluese të lidhjes shqiptare të Prizrenit (15–17 qershor 1878)“, *Gjurmime albanologjike. Seria e shkencave historike* 36 (2006) 213–232.

Shpuza G., „Pashko Vasa dhe Lidhja Shqiptare e Prizrenit“, *Studime Historike* 1–2 (2008) 175–184.

Skendi S., *The Albanian National Awakening 1878–1912*, Princeton 1967.

Бартл П., *Албанци: од средњег века до данас*, Београд 2001. [Bartl P., *Albanci: od srednjeg veka do danas*, Beograd 2001]

Батаковић, Д. Т., *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006. [Bataković, D. T., *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima*, Beograd 2006]

Војводић, М., *Србија и балканско питање (1875–1914)*, Нови Сад 2000. [Vojvodić, M., *Srbija i balkansko pitanje (1875–1914)*, Novi Sad 2000]

Ђорђевић Д., *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд 1995. [Đorđević D., *Nacionalne revolucije balkanskih naroda 1804–1914*, Beograd 1995]

Јагодић М., *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009. [Jagodić M., *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878–1912)*, Beograd 2009]

Ковић М., *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007. [Ković M., *Dizraeli i Istočno pitanje*, Beograd 2007]

Поповић В., *Источно питање: историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 2007. [Popović V. *Istočno pitanje: istoriski pregled borbe oko opstanaka Osmanliške carevine u Levantu i na Balkanu*, Beograd 2007]

Радовић, Д. Б., *Јован Ристић: биографија државника* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд 2020). [Radović, D. B., *Jovan Ristić: biografija državnika* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd 2020)]

Rrapaj J. and Kolasi K., „The Curious Case of Albanian Nationalism: the Crooked Line from a Scattered Array of Clans to a Nation–State“, *The Turkish Yearbook of International Relations* 43 (2013) 185–228.

Стојанчевић В., „Србија, Аустро-Угарска и Русија од Санстефанског мира до Берлинског конгреса“, у: исти, *Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876–1878*, Београд 1998, 317–329. [Stojančević V., „Srbija, Austro-Ugarska i Rusija od Sanstefanskog mira do Berlinskog kongresa“, у: исти, *Srpski narod u Staroj Srbiji u Velikoj istočnoj кризи 1876–1878*, Београд 1998, 317–329]

Stojanović M. D., *The Great Powers and the Balkans 1876–1878*, Cambridge 1939.

Stulli В., „Албанско питање (1875–1882)“, *Rad JAZU* 318 (1959) 287–391.

Терзић С., *Стара Србија: драма једне цивилизације*, Београд 2013. [Terzić S., *Stara Srbija: drama jedne civilizacije*, Београд 2013]

Хаџи-Васиљевић Ј., *Арбанаска лига – арнаутска конгра и српски народ у Турској (1878–1882)*, Београд 1909. [Hadži-Vasiljević J., *Arbanaska liga – arnautska kongra i srpski narod u Turskoj (1878–1882)*, Београд 1909]

Храбак Б., *Арбанашке студије*, књ. II, Београд 2005. [Hrabak B., *Arbanaške studije*, књ. II, Београд 2005]

Dušan Fundić

**PASHKO VASA AND THE IDEOLOGY
OF ALBANIAN NATIONALISM**

Summary

Pashko Vasa was one of the most important writers of Albanian *Rilindja* and an ardent supporter of Albanian nationalism during the 19th century. The focus of the article is his book *Albanien und die Albanesen: Eine historisch – kritische Studie* (original title: *La vérité sur l'Albanie et les albanais: étude historique et critique*) published in 1879 in French, German, and English. Crucial parts of Vasa's biography are also highlighted. Especially important are his authorships or joint works on several memoranda and articles in 1878, mostly about the Slavic danger and the necessity of the great powers to understand and protect the Albanians. On the other hand, the analysed book is dedicated to the underlining of Albanian-Greek differences. In the struggle for contested borderlands, Pashko Vasa's writings show several longstanding myths of Albanian nationalism: the ancient origin and unchanged identity and continuity, heroic history of resistance, contemporary warlike nature, and the supposed irrelevance of religious differences. Vasa also called for the creation of a unified Albanian vilayet.

Оригиналан научни рад

Примљен: 30.03.2021.

Коначно прихваћен за објављивање: 20.08.2021.